

II: Varuformen

Varför inleds *Kapitalet* med en analys av varor – av de nyttiga produkter av mänskligt arbete som köps och säljs? Marx ger oss svaret i de två allra första meningarna i bokens första kapitel: ”I de samhällen där det kapitalistiska produktionssättet härskar, uppträder rikedomens som en ’oerhörd varuanhopning’, och den enkla varan som dess elementarform. Vår undersökning börjar därför med en analys av varan”.¹ Marx börjar alltså med varan eftersom den är bestämmande för rikedomens i det

¹ Äldre engelska översättningar av *Kapitalet* har här olyckligt talat om varuformen som ”enhetlig” istället för ”elementarform”. I förordet till första tyska utgåvan av *Kapitalet* kallar Marx varuformen för ”cellformen” när han diskuterar den metod han använder i det aktuella kapitlet: ”Vid analys av de ekonomiska formerna duger ... mikroskop eller kemiska reagenser. Abstraktionskraften är dess enda hjälpmedel. För det borgerliga samhället utgör dock arbetsproduktens varuform eller varans värdeform den ekonomiska cellformen. För den obildade verkar det, som om analysen härav pysslade med rena spetsfundigheter. Det handlar också med

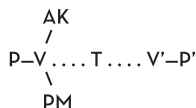
kapitalistiska samhället. När vi läser resten av *Kapitalet* kommer vi att upptäcka varför all rikedom tar formen av varor i det borgerliga samhället. Varför vi börjar med varan görs genom denna kunskap än tydligare: eftersom *varuformen är kapitalets grundläggande form*. I detta kapitel kommer jag att tydliggöra denna grundläggande form genom att utlägga de grundläggande aspekter av kapitalet som Marx betecknar med ”varuformen”, samt genom att skissa upp kapitalets historiska utveckling i termer av denna varuform.

Kapitalet handlar om kapitalet. Men vad är kapitalet? Ur Marx synvinkel är kapitalet framför allt ett samhälleligt förhållande, eller mer specifikt ett förhållande av kamp mellan de två klasserna i det borgerliga samhället: kapitalistklassen och arbetarklassen. Om kapitalet i grund och botten är klasskampens dynamik, vore det lämpligt att börja med att utforska klasskampens grundläggande egenskaper. Trots att det är precis vad Marx gör, ter sig inte relationen mellan varorna och klasskampen helt självklar. För att förstå denna relation, måste vi inse att klasskampen handlar om hur kapitalistklassen tvingar människor att sälja delar av sina liv i form av varan ”arbetskraft” för att överleva och få någon som helst tillgång till samhällelig rikedom. Med andra ord är en överväldigande majoritet av alla människor tvugna att arbeta för att inte svälta ihjäl. Kapitalistklassen skapar och bevarar denna tvångssituation genom att skaffa sig total kontroll över alla sätt att producera samhällelig rikedom. Varuformen innebär att påtvingat arbete är den grundläggande formen för organisering av samhället – den huvudsakliga formen av social kontroll. Detta innebär att det skapas en arbetarklass – det vill säga en klass av människor som endast kan överleva genom att sälja sin förmåga att arbeta till klassen som kontrollerar produktionsmedlen.

nödvändighet om spetsfundigheter men endast på samma sätt som i den med mikroskop arbetande anatomin.” (Karl Marx, *Kapitalet*, band 1, (A-Z förlag, 1969), 3–4).

Det kan låta besynnerligt att säga att kapitalet är kampen mellan kapitalet och arbetarklassen. Hur kan någonting vara kampen mellan sig själv och någonting annat? Jo, helt enkelt därför att arbetarklassen, så länge den arbetar, inte är "någonting annat" – den existerar bara som arbetskraft inom kapitalet. Betyder det att kapitalet både är helheten och en del av helheten? Nej, kapitalet är alltid helheten, och det är häri svårigheten ligger. Trots att arbetarklassen befinner sig i opposition till helheten, inkluderar den sig själv på ett mycket speciellt sätt. Under kapitalismen skapar arbete användbara saker – varor, avkastning och slutligen överskottsvärde eller profit – som i sin tur används av kapitalistklassen för att kontrollera och skapa ännu mer arbete. Arbetet i dess alienerade "döda" form, som produkter och värde, dominerar alltså sig själv (det "levande arbetet") som kapital genom varuformen. Arbetet antar en zombies skepnad, i sin döda form, som behärskar all samhällelig aktivitet genom att påföra ännu mer arbete. Vi kan rentav definiera kapitalet som ett samhällssystem som är baserat på att påföra arbete genom varuformen. Marx själv kallade kapitalet "vampyrlikt", eftersom det döda arbetet inte bara behärskar det levande, utan dessutom försvagar det genom att breda ut sig på det levandes bekostnad.

Denna syn på kapitalet skiljer sig markant från den borgerliga ekonomins och från vissa tolkningar av Marx, där man ser kapitalet som "saker": produktionsmedel, profit, investerbara tillgångar. Dessa "saker" är förvisso moment i organiserandet av den samhällelige relationen, men får inte misstas för att i sig utgöra själva relationen. Denna poäng är enkel att komma ihåg om man i bakhuvudet har Marx definition av kapitalet som en cirkulär, självreproducerande uppsättning relationer, som inbegriper samtliga dessa aspekter:

I denna formel, där streck representerar bytesrelationer och punkter representerar produktionsförhållanden, kan vi se hur investerbara tillgångar (P) köper varor (V) som används i produktionen (produktionsmedel, PM , och arbetskraft, AK) och sätter dem i arbete för att tillverka (T) varukapital (V'), som kan säljas för en avkastning (P') som skapar profit ($P'-P$). Alla steg är moment av den helhet som är kapitalet. Var och en av dessa aspekter analyseras i *Kapitalets* första band, men analysen av formen för denna process är mest utvecklad i andra bandet, där Marx analyserar reproduktionens banor i termer av dessa olika moment.²

Om varuformen är den grundläggande formen för kapitalets klassrelationer, och om denna form utgör en tvångssituation där arbetarnas enda möjlighet att få tillgång till samhällsrikedom (mat, kläder, etc.) är genom att sälja sin arbetskraft, innebär detta i sin tur att allt som skapas genom arbete nödvändigtvis måste ha formen av varor. Detta för att kapitalisterna ska kunna sälja dem till arbetarklassen och därmed säkerställa dess överlevnad och tillväxt. För kapitalistklassen är inte rikedom någonting annat än ackumulation av arbete och de produkter som arbetet producerar, och eftersom både arbete och dessa produkter tar formen av varor, framträder den enskilda varan som den enkla formen för denna rikedom.³

Varuformen är alltså en uppsättning maktrelationer. Hur och om den påförs beror på kapitalisternas styrka i förhållande till arbetarklassens. Varuformen är alltså inte ett icke-politiskt

² Detta sker i band 2, del 1, "Kapitalets Formförändringar och deras Kretslopp", där Marx analyserar kretsloppen hos penningkapital (P), produktivt kapital (T), varukapital (V) både separat och tillsammans.

³ I det andra bandets första kapitel slår Marx fast detta explicit: "Men för att massan av omedelbara producenter, lönearbetarna, skall kunna fullfölja processen $AK-P-V$, måste å andra sidan de nödvändiga existensmedlen vara tillgängliga för dem i köpbar form, dvs. i varuform... Så snart produktionen medelst lönearbete är dominerande måste också varuproduktionen vara den allmänna produktionsformen." (Karl Marx, *Kapitalet*, band 2, (A-Z förlag, 1971), 35, [översättningen modifierad]).

begrepp som endast beskriver eller betecknar en uppsättning relationer i det kapitalistiska samhället. Kapitalets styrka att påföra varuformen är styrkan att bevara själva systemet – ett system där de flesta människors liv förvandlas till arbetskraft. Därför är det så viktigt att skilja mellan *arbetskraft* och *arbetarklass*. När arbetarklassen fungerar som en del av kapitalet utgör den arbetskraft, och kapitalet definierar klassen genom detta faktum. Detta kan tydliggöras genom att använda Marx åtskillnad mellan arbetarklass *i sig* och *för sig*. Arbetarklassen *i sig* utgörs av alla dem som måste sälja sitt arbete till kapitalet och därmed tvingas vara arbetskraft. Detta är en definition som enbart baseras på en vanlig uppsättning egenskaper hos kapitalet. Arbetarklassen *för sig* (eller arbetarklass som arbetarklass – definierad politiskt) existerar bara när den hävdar sin autonomi som klass genom sin enighet i kampen mot rollen som arbetskraft.⁴ Utifrån denna åtskillnad är arbetarklassen, paradoxalt nog, bara riktig arbetarklass när den kämpar mot sin existens som klass. Dialektiken mellan arbetarklassen *i sig* och *för sig* handlar inte om att skapa en ”ren” arbetarklass efter revolutionen, utan om att upplösa arbetarklassen som sådan.⁵

⁴ Marx klassiska distinktion mellan klass-i-sig och klass-för-sig finns i analysen av det franska bondeståndet. Han finner att de utgjorde en klass på samma sätt som en säck potatis utgör en klass. Det vill säga, de hade samma grundläggande egenskaper och var en klass-i-sig, men eftersom de misslyckades med att agera politiskt bildade de inte en klass-för-sig. Se Karl Marx, *Louis Bonapartes 18:e brumaire*, (Arbetarkultur, 1971), 43–44.

⁵ Den grundläggande poängen att arbetarklassen kämpar för att avsluta sin existens som sådan, måste man hålla i minnet under alla diskussioner om ”kommunism”. Det faktum att det revolutionära krossandet av kapitalet kommer att innebära slutet för arbetarklassen som sådan betyder förstås inte att klassen inte kan kämpa tillsammans mot kapitalet, som Jean Cohen nyligen föreslagit i en recension av Agnes Hellers *The theory of need in Marx*. Cohen argumenterar för att arbetarklassen, som en klass skapad inom kapitalet, inte kan ha krav eller ”intressen” som går utöver kapitalet, och att sådana krav som hotar kapitalet, vilka han kallar ”radikala krav”, endast kan komma från individer ”som utmanar sin status som arbetare och motsätter sig reduktionen av sina behov, sin personlighet,

När vi studerar varuformen som påförs arbetarklassen är det viktigt att inte jämställa detta påförande med påförandet av penninglön. Detta misstag begås av många som gör en för snäv läsning av Marx och definierar arbetarklassen som bestående av enbart lönearbetare. När man säger att arbetarklassen säljer sin arbetskraft till kapitalet måste det förstås i vid mening. Arbetarklassen inkluderar alla som arbetar för kapitalet på ett eller annat sätt, i utbyte mot en del av den samhällseliga totalrikedom de själva producerar. Som Marx säger i diskussionen om lön i *Kapitalets* sjätte del, och som bland annat Wages for Housework Movement understryker, representerar penninglönen bara en del av arbetet. I fabriken räknas det obetalda och oavlönade arbetet som överskottsvärde. Analysen av "den sociala fabriken" (se introduktionen) visar också hur kapitalet tvingar arbetarklassen att utföra oavlönat arbete på många andra sätt. Ett noggrant analyserat exempel är det arbete som krävs för att lära upp och sörja för arbetskraften – ett arbete som utförs av både lönearbetare och oavlönade hushållsarbete – huvudsakligen fruar och barn. Annat formellt oavlönat arbete är resor till och från jobbet, konsumtion, och de delar av skolarbete, samhällsarbete och kyrkligt arbete som tjänar till att reproducera arbetskraft åt kapitalet. Oavlönat arbete är inte obetalt, snarare är det åtminstone delvis sålt till kapitalet för

verksamhet och individualitet till klassrelationens imperativ" (*Telos* 33 (1977), 180). Men poängen är att sådana individer konfronterar kapitalet som en klass-i-sig – de besitter alla samma grundläggande egenskaper i förhållande till kapitalet – och det enda sättet som de kan uppnå den nödvändiga makten för att krossa dess system är genom att agera tillsammans som en klass-för-sig. Efter att de har rivit murarna och flytt från den sociala fabriken, kommer den opposition gentemot kapitalet som håller ihop dem nu att vara försvunnen och det postkapitalistiska samhället kan skapas, med Marx ord för "den fria utvecklingen av individualiteterna". (Karl Marx, "Fragmentet om maskiner", *Fronesis* 9–10 (2002), 52, ["Fragmentet om maskiner" är en inofficiell titel på den passage i *Grundrisse* som sträcker sig mellan sidorna 690 och 712 i den engelska Penguinutgåvan av detta verk (Penguin, 1973). Ö.a.]

andra inkomster än penninglön. Den viktiga poängen är att analysen av varuformen måste inkludera denna typ av utbyte såväl som direkt utbyte av lön för arbetskraft.

Eftersom varuformen utgör klassrelationens grund, måste vi studera varuformen för att förstå hur klasskampen yttrar sig idag och hur den har sett ut i historien. Med det menar jag inte att förståelsen av varuformen är tillräcklig för att förstå kampen, men den utgör ett nödvändigt moment. Det finns uppenbarligen många fler aspekter som måste vägas in för att förstå historiska skeenden. Men om vi förstår varuformens betydelse inser vi också varför det är så viktigt att förstå alla skenbart ofruktbara abstraktioner och begrepp i *Kapitalets* första kapitel. För att visa detta kommer jag att skissa upp klasskampens historia så som den möter oss i *Kapitalet* i termer av varuformens allestädes närvaro.

Ursprunglig ackumulation

I det 24:e kapitlet av *Kapitalets* första band, visar Marx hur kapitalet ursprungligen påförde klassrelationens varuform. Han visar att det som han kallar ursprunglig ackumulation innebar det ursprungliga skapandet av klasserna i det kapitalistiska samhället, något som skedde genom påförande av arbete och varuutbyte. I samma kapitel visar han att hemligheten bakom detta ligger just i "den historiska skilsmässoprocess mellan producenten och produktionsmedlen" (vilket i princip innebar hans mark). Producenterna förvandlas då till arbetare som tvingas sälja sin arbetskraft till kapitalet för att skaffa existensmedel, och alla arbetsprodukter måste i och med detta anta formen av varor. Marx beskriver också hur allmogen drevs från landet till staden där de, tillsammans med före detta feodala trotjänare, bildade en potentiell källa till arbetskraft. Marx visar även att det inte räckte med att expropria mark, själva grunden för mat och kläder, för att driva folk till fabriker. Många människor föredrog nämligen lösdriveri och "kriminalitet" framför

de förtryckande förhållandena och de låga lönerna i den kapitalistiska industrin. För att tvinga även dessa människor till fabriker, och för att bryta deras motstånd mot den nya disciplinen, införde makthavarna nya typer av lagstiftning. ”På detta sätt blev den lantbefolkning, som man med våld hade jagat bort från gård och grund, förvandlad till vagabonder, som genom en grotesk, terroristisk lagstiftning tvingades att underordna sig den disciplin som lönarbetarsystemet kräver, piskade, brännmärkta och pinade.”⁶ I *Grundrisse* beskriver Marx kapitalets dilemma i följande termer: ”De måste tvingas till arbete under kapitalistiska förhållanden. De egendomslösa är mer benägna att bli luffare, rånare och tiggare än arbetare.”⁷ I det 24:e kapitlet av *Kapitalets* första band beskrivs vidare hur det parallellt med arbetarklassen uppstod en kapitalistklass – först jordbrukskapitalister och därefter industrikapitalister – som var ansvariga för ovannämnda påförande.

Denna så kallade ”ursprungliga ackumulation”, det vill säga skapandet av en arbetarklass, ägde först rum i större skala i England och Västeuropa (kapitalets ”rosenskimrande gryning”), men spreds snabbt till övriga världen. När kapitalet expanderade omstrukturerade det de befintliga samhällena för att expropriera all rikedom och skaffa sig kontroll över befolkningens arbete. Marx analyserar detta tillägg till det ursprungliga påförandet av varuformen i kapitel 25. Om och om igen ser vi hur nyckeln till kapitalets expansion, efter den initiala våldtänkten på lokala resurser, ligger i förmågan att skilja arbete från marken och andra produktionsmedel och på så vis skapa en arbetarklass – både avlönad (som arbetar i fabriker, på plantager etc.) och oavlönad (som arbetar för att återskapa sig själv som en arbetskraftsreserv). I några fall var skapandet av lönearbete helt marginellt. Istället använde och förstärkte kapitalet redan befintliga former av social kontroll och produktion, eller skapade samhällen som

⁶ Karl Marx, *Kapitalet*, band 1, 648.

⁷ Karl Marx, *Grundrisse*, (Penguin, 1973), 736, [vår översättning].

inte använde sig av lönearbete men ändå var väl integrerade i kapitalet (exempelvis slaveriet från femtonhundralet till artonhundralet, och så kallad "sharecropping" efter amerikanska inbördeskriget). De oavlönade delarna av arbetarklassen utgjorde en viktig del av kapitalets världsomfattande arbetskraft. Marx skrev i detta sammanhang: "Överhuvud behövde det dolda slaveriet bland Europas lönarbetare som grundval det öppna slaveriet i Amerika".⁸ Vikten av det arbete som utförs av oavlönade har varierat stort – från enkelt självunderhåll i egenkap av "latent" reservarmé, till produktion av mat och råmaterial av absolut nödvändighet för kapitalets världsordning, som exempelvis bomullsslaveriet.

Under sådana perioder av så kallad ursprunglig ackumulation handlade kampen mellan de framväxande klasserna om huruvida kapitalet kan påföra klassrelationernas varuform, det vill säga huruvida kapitalet har styrkan att köra bönder och ursprungsbefolkning från sina landområden och förstöra deras hantverk och kultur, och därmed skapa en arbetarklass. Det är viktigt att inse att det faktiskt var fråga om en kamp, och inte om ensidig manipulation. De tilltänkta arbetarnas motstånd genom kriminalitet, lösdriveri, uppror och motståndskrig gjorde det inte bara svårt för kapitalet, utan ibland förlorade det också kamperna. Till exempel lyckades det aldrig förvandla de amerikanska indianerna till en sektor av arbetarklassen. Kapitalet kunde då inte annat än att utrota dem genom folkmord och importera svarta slavar och vita immigranter som ersättning.

Kampen om arbetsdagen

Där möjligheterna att undvika kapitalet var små eller alls inte förelåg, övergick kampen från att handla om huruvida varuformen ska påföras eller inte, till att handla om i vilken utsträckning den skulle påföras. Den nya klassen av arbetare, som inte

⁸ Karl Marx, *Kapitalet*, band 1, 668.

kunde undvika att arbeta för kapitalet, stred alltså för att begränsa den del av deras liv och energi som de tvingades att ge upp. Kampen om arbetsdagens längd blev därmed central.

Marx analys av konflikten om arbetsdagens längd (i det första bandets åttonde kapitel), visar tydligt hur kampen om i vilken utsträckning varuformen skulle påföras fortsatte även efter att man upphört att ifrågasätta varuformens existens. I analysen finns bara två aktörer: kapitalet och arbetarklassen. I åttonde kapitlets femte sektion visar Marx hur kapitalet i England genom staten försökte förlänga arbetsdagen ännu mer. Arbetarna ansträngde sig dock för att begränsa och stoppa denna tilltagande utblottning av deras tid och energi. Det var alltså ingen enkel sak att krama några extra timmar ur arbetarklassen. Marx visar att normalarbetsdagen är ”resultatet av flera hundra års kamp mellan kapitalist och arbetare” innan de senare ”frivilligt går med på, det vill säga blir samhälleligt tvingad, att sälja hela sin aktiva arbetstid, ja hela sin arbetsförmåga, till priset av sina nödortfoga existensmedel, att sälja sin förstfödslorett för en grynvälling”.⁹

I början av kolonialperioden var kapitalet tvunget att använda tvång för att få den inhemska befolkningen att acceptera varuformen överhuvudtaget. Motståndet mot reguljärt och utökat arbete tvingade koloniala myndigheter att vid upprepade tillfällen använda metoder som massakrer, penningskatter, eller folkförflyttningar till dåliga jordar, för att tvinga befolkningen att arbeta tillräckligt och skapa profit åt kapitalet. Denna arbetsvägran kallades naturligtvis ”efterblivenhet” av kapitalets ekonomer (vilka utvecklade en ”sviktande” tillgångskurva på arbetskraft för att beskriva efterblivenheten), och borgerliga politiska forskare menade att tvånget var rättfärdigat eftersom det är nödvändigt att ”civilisera” primitiva folk.¹⁰ Detta

⁹ Ibid., 233.

¹⁰ Den ”sviktande” tillgångskurvan på arbetskraft baseras på en trade-off mellan löner och ”fritid”. Med låga löner kommer arbetarna att arbeta mer

problem har alltid varit störst där marken inte är begränsande (till exempel i Afrika, Nord- och Sydamerika) och "efterblivna" infödingar kan fly inåt landet. Denna flykt får inte bara ses som en flykt från "kapitalistiskt" arbete och som att "självkontroll" av arbete är att föredra. Vi måste också inse, vilket ett antal nya antropologiska arbeten (till exempel Marshall Sahlins arbeten om "det ursprungliga överflödssamhället")¹¹ också visar, att "självkontroll" i praktiken innebar mindre arbete och mer tid för andra aktiviteter. Vi kan se att Marx var medveten om detta: "även de mest avancerade maskiner tvingar arbetaren att arbeta mer än vilden".¹² Som Marx analys av E.G. Wakefields teori om kolonialism visar i kapitel 25, var det på de platser där tillgången på mark gjorde sådan flykt möjlig, som kapitalets ideologier tydligast insåg sakens natur och därför tydligast uttryckte behovet av att begränsa denna tillgång.

Under sådana förhållanden är klasskampen en motstridig kombination av två aktiva klasser. Kapitalisterna försökte forma och utöka denna nya form av social kontroll. Arbetarklassen försökte i första hand fly, och i andra hand begränsa påförandet av arbete. Kapitalet hade initiativet under denna period och kan med rätta ses som på offensiven, medan arbetarklassen agerade defensivt i sina försök att sätta gränser för utnyttjandet.

Kapitalet utvecklades snabbt under den industriella revolutionen, vilket gjorde att arbetarklassen växte i storlek och styrka. Arbetarklassen blev allt mer aggressiv och började uttrycka egna autonoma krav gentemot kapitalet. Senare teorier

om lönen stiger, men om lönerna stiger över en viss nivå kommer de att börja föredra "fritid" och arbetstimmarna kommer att minska. I kolonierna var lösningen ofta att införa en "hyddskatt" eller en viss pengasumma som de infödda invånarna måste betala till kolonialregimen. Eftersom det enda sättet att komma över pengar var att arbeta i gruvorna eller plantagerna, resulterade detta i indirekt tvångsarbete. Att lönerna hölls mycket låga tvingade folk att arbeta många dagar för att uppnå skattesumman.

¹¹ Marshall Sahlins, *Stone-age economics*, (Aldine-Atherton, 1972).

¹² Karl Marx, *Grundrisse*, 708–709, [vår översättning].

kring begreppet arbetarklassautonomi hjälper oss att rikta uppmärksamheten mot denna aspekt av Marx analys. Marx visar hur kampen för att begränsa arbetsdagen lyckades, och hur arbetarna gick till offensiven för att rentav minska arbetsdagen och därmed förverkliga det autonoma kravet på mindre arbete. I sektion 6–7 i kapitel 8 målar han upp en av sina färgstarkaste analyser av klasskampen, när han beskriver hur arbetarklassens styrka och militans växte och gång på gång tvingade kapitalet att via staten förkorta arbetsdagen. Här är det inte längre kapitalet utan arbetarklassen som har initiativet. Den går från motstånd till offensiv. Under konfrontationen med arbetarklassen ”mattades kapitalets motståndskraft gradvis, medan samtidigt arbetarklassens angreppskraft ökade”. I kraft av detta förkortades arbetsdagen från femton till åtta timmar, liksom arbetsveckan från sju till fem dagar, det vill säga till förhållanden vi idag anser vara ”normala”. Marx visar alltså hur den tidsperiod på vilken varuformen påförs och den normala arbetsdagen, är ”resultatet av en långvarig, mer eller mindre dold klasskamp mellan kapitalister och arbetare”.¹³

Analysen av varuformens tidsliga element visar hur den officiella ”legalt sanktionerade” strukturen kring arbetsdagen växte fram, och den är ovärderlig för att förstå vad Marx menar när han talar om kapitalistiska ”lagar”. Vad beträffar lagarna om arbetstidbegränsning säger Marx: ”dessa detaljerade bestämmelser... var ingalunda produkter av parlamentarisk tankeverksamhet. De växte så småningom fram ur förhållandena såsom naturlagar för det moderna produktionssättet. Deras utformning, officiella erkännande och statliga offentliggörande var resultatet av långvariga klasstrider.”¹⁴ Dessa ”naturlagar” är knappast de metafysiska, oförklarliga regelbundenheter som många traditionella marxister hänvisar till. Det kapitalistiska samhällets ”rörelselagar” är istället *en direkt produkt av klasskampen* och

¹³ Karl Marx, *Kapitalet*, band 1, 258.

¹⁴ *Ibid.*, 244.

visar vad kapitalet varit starkt nog att påföra, trots arbetarklassens växande styrka. De äger rum ”bakom ryggen” på aktörerna enbart i den meningen att de utgör det oförutsägbara resultatet av kraftmätningen mellan de två klasserna.

Vi kan också se att arbetarklassens växande styrka inte bara förkortar arbetsdagen utan dessutom gör det möjligt att behålla och öka dess andel samhällelig rikedom. Arbetarklassen kan i själva verket ses som att ha *utnyttjat* kapitalet för att tillgodose sina egna behov, samtidigt som den arbetar mindre. Detta är en del i den långa process där utveckling av kapitalet också innebär en utveckling av det materiella fundament som en dag kan göra det möjligt för arbetarklassen att övervinna kapitalet.

Vi har hittills diskuterat påförandet av varuformen i ljuset av kampen om arbetsdagens längd. Det är viktigt att inte glömma bort kampen om hur hårt och under vilka förhållanden arbetet ska utföras. Marx visar på flera ställen i *Kapitalet*, och i synnerhet i kapitel 8, att kampen om arbetsdagens längd går hand i hand med kampen om arbetets intensitet och förhållanden (se till exempel diskussionen i sektion 4 om dag- och nattarbete). Men den mest detaljerade analysen återfinns i det trettonde kapitlet. Där beskriver Marx hur utvecklandet av nya maskiner, en utveckling som går mycket snabbt efter det att arbetarna tvingat fram en arbetstidsförkortning, inte bara innebär ett sätt att öka produktiviteten, utan också ett sätt att öka arbetets hastighet och intensitet. I sektion 3 del c, visar Marx hur nya maskiner tvingar fram ”ökade arbetsprestationer, stegrad anspänning av arbetskraften, hårdare komprimering av arbetstiden”.¹⁵ I bland annat sektionerna 5 och 9 visar han sedan hur denna ökning skapar nya typer av arbetarklasskamper, från luddistiska sabotage av maskiner till mer långsiktiga kamper för att begränsa och reducera arbetsintensiteten och förbättra förhållandena. De olika kamperna kring längd, intensitet och arbetsförhållanden rör den arbetskraft som arbetarklassen

¹⁵ Ibid., 356.

tvingas sälja till kapitalisterna. Det är kvantitativa frågor som handlar om i vilken utsträckning varuformen ska vara påförd, eller som Marx uttrycker det: ”arbetets intensitet och arbetstiden uppträder som motsatta och varandra uteslutande uttryck för samma arbetsmängd”.¹⁶

Kampen om produktivitet och arbetskraftens värde

Arbetarklassens historiska framgångar med att reducera arbetet försatte kapitalet i en djup kris och tvingade det att söka nya strategier. Ett svar på minskningen av det obetalda arbetet i fabriken var att utöka den oavlönade arbetsdagen utanför fabriken. Analysen av den sociala fabriken har visat hur kapitalet kompenserat för förkortad arbetstid och exkluderingen av kvinnor och barn från fabriksarbetet – en tendens som började efter att Marx skrivit *Kapitalet* – genom att öka det arbete som utförs i hemmet och skolan i syfte att bevara eller förbättra arbetskraftens kvalitet. Men eftersom detta inte till fullo förmått kompensera för förlusten av fabrikstimmar, har ytterligare förändringar visat sig nödvändiga. Att ersätta arbete med maskiner, på det att mindre mänskligt arbete fortfarande kunde producera lika mycket, var det andra avgörande sättet för kapitalet att vidmakthålla kontrollen. Det är viktigt att förstå att ansträngningen att öka produktiviteten inte bara utgör ytterligare en aspekt av kapitalistisk exploatering, utan ett skifte i kapitalets strategiska plan som det tvingas till på grund av arbetarnas växande styrka. Om detta tvivlar inte Marx: ”Så snart arbetarklassens mer och mer växande förbittring tvingade staten att genom lagstiftning förkorta arbetsdagen, först genom att påbjuda normalarbetsdagen för de egentliga fabrikena, från det ögonblick alltså, då möjligheten att öka mervärdet genom att förlänga arbetsdagen en gång för alla var stängd, kastade sig

¹⁶ Ibid., 357.

kapitalet med all makt och fullt medvetet över produktionen av relativt mervärde genom forcerad utveckling av maskinsystemet.”¹⁷

Vid den punkten övergick kampen från att i första hand handla om i vilken utsträckning varuformen ska vara påtvingad, till att handla om till vilket pris den ska vara påtvingad. Arbetarklassen accepterar varuformen, men kräver en större andel av den samhälleliga rikedom, det vill säga ett högre pris för sin vara, arbetskraft. Kapitalet är oförmöget att hantera prisökningen, och försöker istället öka produktiviteten för att både kunna betala det högre priset och rädda sin profit. Detta kallas ”den relativa mervärdestrategin” och innebär att den faktiska rikedom och styrkan hos både kapitalet och arbetarklassen ökar. Trots att arbetskraftens värde sjunker i förhållandet till mervärdet och därmed ökar profiten, kan arbetarklassen ändå införskaffa en större mängd bruksvärden.¹⁸ Den förändrade relationen mellan pris och produktivitet bestämmer den relativa fördelningen av makten. Hos Marx kan vi se hur denna strategi växer fram så som tillämpade av enskilda kapitalister. Tack vare Panzieri, vars omtolkning av *Kapitalet* återupptäckte organiserandet av arbetet som en styrning av arbetarklassen, och tack vare Tronti och andra som studerat den keynesianska perioden, kan vi också se hur kapitalet försökte ”institutionalisera” det relativa mervärdet genom fackföreningskontrakt och den keynesianska produktivitetsöverenskommelsen i USA under 1940- och 1950-talet.¹⁹ En noggrann studie av *Kapitalet* visar att detta är en inneboende möjlighet i den relativa mervärdesstrategin. Låt oss tillägga att en sådan analys slutligen även för marxismen post-Marx till samma aktualitetsnivå som den borgerliga nationalekonomin, vilken under en längre tid (förvisso på ett

¹⁷ Ibid., 356.

¹⁸ Se kapitel 4 i denna bok (sista avdelningen) för en utförligare diskussion om relativt mervärde.

¹⁹ Raniero Panzieri, ”Surplus value and planning: Notes on the reading of *Capital*”; Mario Tronti, ”Workers and capital”.

förvänt sätt) har förstått sig på både den relativa mervärdesstrategins väsen (kopplingen mellan lön och marginalproduktivitet i nyklassisk mikroekonomisk teori) och, än mer fullständigt, produktionens väsen som gemensam planering av klassernas styrkerelationer (det som rör både planering av effektivitet och arbetsplanering i allmänhet).

Genom att koppla lönen till produktiviteten försöker kapitalet skapa en situation där arbetarklassens kamp om priset på varuformen på ett nytt sätt blir till själva motorn i kapitalets tillväxt. Precis som när arbetarklassens framgång med att förkorta arbetsdagen tvingar kapitalet att utveckla nya strategier, tvingar kraven på högre löner i fabriken (och högre inkomst utanför fabriken) kapitalet att utveckla vetenskapen och teknologin för att snabbt öka produktiviteten. Detta sker delvis genom enskilda kapitalisters ansträngningar att öka sin profit, precis som på Marx dagar. Men de nya kraven tvingar också kapitalisterna att bli medvetna om sina gemensamma klassintressen. Det innebär kombinerade ansträngningar från kapitalistklassen som helhet – med staten i dess planerande funktion – genom såväl statliga som privata institutioner som National Planning Association.²⁰ Varje angrepp från arbetarklassen blir en sporre till nya former av kapitalistisk tillväxt. När strategin fungerar, *innebär denna fas av kampen om varuformen att de två aktiva parterna utnyttjar varandra för sin egen utveckling.*

Arbetarklassens position är dock problematisk. Medan den å ena sidan blir starkare – den vinner mer rikedom på vilken den sedan baserar sin kamp – accepterar den samtidigt varuformen på ett sätt som även tillåter kapitalet att expandera. Arbetarklassen agerar inte mot kapitalet, utan i kapitalets tjänst. Kampen för en kortare arbetsdag var ett direkt angrepp på kapitalets profiler och kontroll så länge den obetalda arbetstiden

²⁰ För en kortfattad inledning till den kapitalistiska planeringens olika institutioner, se William Domhoffs, *The higher circles*, (Vintage Books, 1971).

minskade i relation till den betalda arbetstiden. Men produktivtetsöverenskommelser säkerställer däremot kapitalets profit och ökade styrka. Arbetarklasskampen (såsom den är organiserad genom fackföreningar) utvecklar kapitalet, ökar arbetsintensiteten och gör det möjligt för kapitalet att expandera till nya sektorer.

Här uppstår en märklig situation. Stigande produktivitet (ökad output under given tid) innebär i grund och botten att man får fler produkter för mindre arbete, men under kapitalets styre förvandlas produktivtetsökningar till mer, snarare än mindre, arbete: ”Detta är också orsaken till den ekonomiska paradoxen att det väldigaste hjälpmedlet för att förkorta arbetsdagen utnyttjas som det mest ofelbara medel att förvandla arbetarens och hans familjs livstid till arbetstid för kapitalets förökning”.²¹ Så mycket för Aristoteles dröm om utvecklingen av verktyg till en sådan grad att, som Marx åberopar, ”verkmästaren [varken behövde] några medhjälpare eller herrarna några slavar.”²² Så mycket också för arbetarklassen, vars kamper i hög grad inriktats på att minska den mängd arbete man påtvingats. Paradoxen att öka arbetet samtidigt som produktiviteten ökas, kan endast ha en meningsfull logik för den klass som använder påförandet av arbete som huvudsakligt medel för social kontroll.

Men när arbetarklassen använder sig av kapitalet för sin egen utveckling, kommer den att inse att den begärliga samhällseliga rikedom, just på grund av de otroliga produktivtetsökningarna, i allt lägre utsträckning kräver dess arbete. Utvecklingen från arbetsintensiva produktionsmetoder (exempelvis tygfabrikerna som krävde ett mycket stort antal arbetare under Marx dagar) till starkt kapitalintensiva metoder (exempelvis

²¹ Karl Marx, *ibid.*, 354.

²² *Ibid.*, 354. [Marx citerar här Franz Biese, *Die philosophie des Aristoteles*, (Berlin, 1842). Ö.a.].

petrokemiska raffinaderier som idag inte behöver många arbetare) har baserats på kapitalets utveckling av vetenskap och teknologi – något som arbetarklassen tvingat fram. Redan Marx skriver om denna tendens: ”i den mån storindustrin utvecklas blir skapandet av verklig rikedom mindre avhängigt av arbetstiden och kvantiteten använt arbete, än av makten hos de krafter som sätts i rörelse under arbetstiden och vars effekt i sin tur inte står i något förhållande till den omedelbara arbetstid som produktionen av dem kostar, utan som är avhängig av vetenskapens allmänna utvecklingsstadium och teknologins framsteg”.²³

Men måttet på påförande av arbete är värde, och måttet på kontroll är mervärde. Om utvecklingen av maskiner fortsätter till den punkt där arbete inte längre behövs, står kapitalet inför en grundläggande kris. ”Kapitalet är självt en tilltagande motsägelse, eftersom det förhindrar reduktionen av arbetstiden till ett minimum, medan det å andra sidan använder arbetstiden som rikedomens enda måttstock och källa ... [det vill] mäta dessa, på så sätt frambringade, enorma samhällskrafter efter arbetstiden”.²⁴ Kapitalet är nämligen inte intresserat av produktion som sådan, utan av en social kontroll genom att med varuformen påföra arbete och därmed realisera värde. Men ”så snart arbete i dess omedelbara form har upphört att vara rikedomens huvudkälla upphöver med nödvändighet arbetstiden att vara dess mått och därmed bytesvärdet att vara bruksvärdets mått.”²⁵

Denna motsägelse leder Marx till att se en växande möjlighet för arbetarklassen att frigöra sig från arbete och störta kapitalet. Han inser att det kommer att bli allt svårare för kapitalet att finna sätt att påföra arbete om produktiviteten fortsätter att öka, liksom han inser att det måste bli allt tydligare för arbetarklassen att arbetet borde minska snarare än öka. Den växande

²³ Karl Marx, ”Fragmentet om maskiner”, 51.

²⁴ *Ibid.*, 52–53, [modifierad översättning].

²⁵ *Ibid.*, 52.

motsägelsen mellan ökad produktivitet och kapitalets fortsatta krav på mer arbete, gör att arbetarklasskampen alltmer antagit karaktären av en kamp mot arbete. Detta väcker åter frågan om huruvida kapitalet har kraft att påföra mer arbete – till vilket pris som helst. Därav djupet i den rådande krisen. Frågan gäller hela systemets överlevnad. Antingen finner kapitalet nya sätt att påföra arbete och därmed skapa värde, eller också exploderar systemet på grund av arbetarklassens kamp mot arbete, varigenom ett nytt system växer fram.

Vi behöver inte återgå till jordbruk och hantverk för att skapa en ny samhällsordning, till skillnad från vad vissa romantiskt eller vetenskapligt lagda socialister tror. Istället kan vi utveckla ett system med hög produktivitet och tillräcklig rikedom, där arbetet minskar istället för att öka. I ett sådant system, som Marx briljant nog förutsåg för mer än ett sekel sedan, är måttet på rikedom inte längre den tid man arbetar, ”utan *den tid* utöver den som används i den omedelbara produktionen som är *disponibel* för varje individ och för hela samhället.”²⁶ Pådrivet av arbetarklassens kamp har kapitalet därmed skapat den materiella grund som möjliggör att gå från den minskning av det nödvändiga arbetet som implicerar merarbete till ett system som kännetecknas av ”reduceringen av samhällets nödvändiga arbete till ett minimum som möjliggör individernas konstnärliga, vetenskapliga etcetera, utbildning under den nu för dem alla disponibla tiden och genom de nu för dem alla skapade medlen.”²⁷

Min kategorisering av kamperna i termer av *huruvida, i vilken utsträckning, och till vilket pris* varuformen påförs är av både historisk och analytisk karaktär. Även om den ena eller den andra kampen dominerat periodvis, är det viktigt att komma ihåg att dessa kamper alltid förs parallellt. Kampen handlar alltid om varuformen, eftersom det är genom den som arbete

²⁶ Ibid., 53.

²⁷ Ibid., 52.

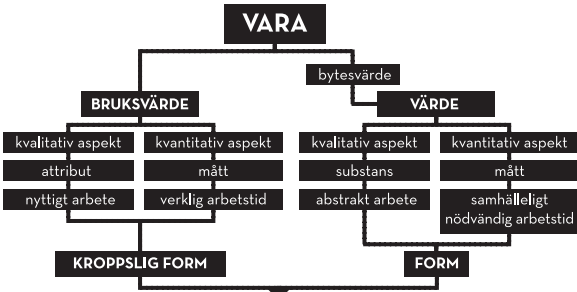
påförs. Därför är det viktigt med en detaljerad analys av varan. Den förser oss med en utgångspunkt utifrån vilken vi kan förstå klasskampens natur. Om det är sant att systemets själva väsen står på spel i den rådande krisen, har vi dessutom än större anledning att vara klara över dess grundläggande kännetecken.

Marx presenterar varan i *Kapitalets* första kapitel. Han börjar med den skenbara varuformen, fortsätter med en noggrant uppbyggd och ytterst detaljerad redogörelse av *substansen*, *måttet*, och *formen* av varans bruksvärde såväl som dess värde, för att därefter avsluta med penningformen (se figur 2). Som jag tidigare påpekat följer presentationen en bestämd logik.

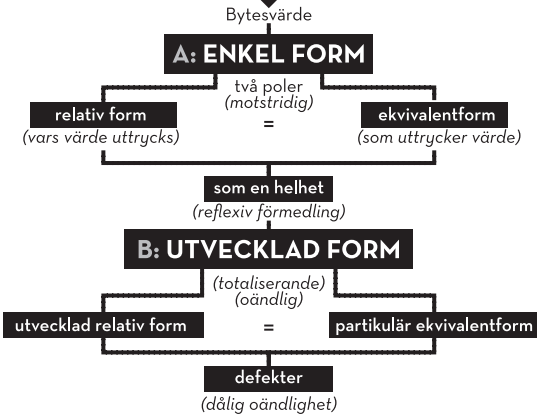
Till att börja med görs i analysen av varan en distinktion mellan varan som bruksvärde och som bytesvärde, sedan mellan bruksvärdets kvalitativa och kvantitativa sida, varefter bytesvärdets kvalitativa väsen bestäms (värde). Sedan övergår Marx till en presentation av en syntetisk utveckling i framställningen av värdets natur, från relativt enkla kategorier med få bestämningar (exempelvis abstrakt arbete) till alltmer komplexa kategorier (exempelvis värdeformer), vilka är mer konkreta eftersom de utgör synteser av allt fler bestämningar och därför representerar ”sammanfattningen av många bestämningar”. Värdet *substans* diskuteras först isolerad från mått och form (sektion 1). Dess *mått* diskuteras sedan i förhållande till substansen (sektionerna 1 och 2). *Formen* är sedan det utvecklande uttrycket för både substans och mått (sektion 3). Relationerna mellan de allt mer konkreta begreppen är dessutom ”dialektiska” på så vis att de återskapar vissa aspekter av kapitalets dialektiska relationer. Presentationen framträder därför som en apriorisk konstruktion, och Marx hoppades ”att stoffets eget liv abstrakt återspeglas i framställningen”, det vill säga i klasskampen, även om den uppnåddes genom år av krävande analyser och rekonstruktioner bit-för-bit.²⁸ Som jag också påpekat

²⁸ Karl Marx, *Kapitalet*, band 1, 13.

Sektion 1 och 2

Sektion 3

Sektion 4

i introduktionen, kräver en sådan läsning av *Kapitalets* första kapitel att det integreras med andra delar av Marx verk. Jag hänvisar alltså även till passager från andra delar av *Kapitalet* samt från andra arbeten, i syfte att låta kapitlet utgöra en del av en större analys. Min avsikt är därför inte att rekonstruera den utveckling som sker i Marx verk och tänkande.